

Klimaat in de geschiedenisles

Een pleidooi voor een nieuwe pijler in ons geschiedenisonderwijs

Recent is het nieuwe referentiekader gepubliceerd met daarbij ook het nieuwe referentiekader Tijd. Hierin zou wat mij betreft meer aandacht mogen zijn voor het integreren van een belangrijk onderwerp voor de geschiedenis van de mensheid: het klimaat.

René Vonk is docent geschiedenis op het Luzac Leiden en Den Bosch.

‘Wie zijn geschiedenis kent, is beter voorbereid op de toekomst,’ zei Roosevelt.¹ Wij leven in een tijd waarin klimaatverandering een steeds grotere rol in ons leven gaat spelen. Het klimaat heeft echter altijd invloed gehad op de mens en heeft daarmee ook een grote invloed gehad op onze geschiedenis. Door in de geschiedenisles vooral de focus te leggen op politieke, culturele en economische geschiedenis, missen we een belangrijke oorzaak van historische processen. De wetenschap heeft de afgelopen jaren op dit terrein ook veel nieuws aan het licht gebracht, wat ons kan helpen het verleden beter te begrijpen en zo beter voorbereid te zijn op de toekomst.

Al vanaf onze vroegste prehistorische geschiedenis heeft de mens te maken met het klimaat. Zo heeft het klimaat invloed op wat voor soort samenleving er op bepaalde plekken ontstaat. Mensen waren tijdens de ijstijd, waarin er weinig groeide, gedwongen tot een nomadisch bestaan achter de mammoet aan.

Vruchtbare gebieden

Na de ijstijd veranderde dat. Aan het begin van het holoceen waren rivieren nog wild en onvoorspelbaar, maar dit veranderde rond 7.000 v.Chr. Er ontstonden brede en uiterst vruchtbare overstromingsgebieden langs de Gele Rivier, de Indus, de Nijl, de Tigris en andere rivieren die we associëren met de vroegste stedelijke gemeenschappen.² Tegelijk smolt er steeds minder poolijs waardoor de zeespiegel rond 5.000 v.Chr. stabiel werd en er minder zout water de binnenlanden in kwam.

Hierna volgde een periode met een stabiel klimaat waardoor jagers-verzamelaars op een ongeken- de schaal samen konden komen, op één plek konden blijven en tegelijk de landbouw kon ontstaan. Een ander sprekend voorbeeld is het Romeinse Rijk. Rond de Middellandse Zee heerste tussen 300 v.Chr. en 200 n.Chr. een optimaal klimaat. Dit viel samen met de bloei van het Romeinse Rijk. Vanaf 250 werd het klimaat echter instabieler en waren er meer misoogsten. Een lagere temperatuur in Europa verkleinde de graanoogsten en droogteperioden in Afrika zorgden ook daar voor problemen.³ En dat terwijl Rome voor een zeer groot deel afhankelijk was van geïmporteerd graan uit Noord-Afrika. Tegelijk zorgde het voor het op drift raken van grote groepen mensen door grote droogte in Centraal-Azië in de vierde eeuw. Dit staat bekend als de volksverhuizingen. Deze uitdagingen samen zorgden dat het Romeinse Rijk uiteenviel in verschillende kleinere rijken en uiteindelijk helemaal verdween.

Goede tijden in de middeleeuwen

Meer recent, in de middeleeuwen, was er sprake van twee belangrijke klimatologische perioden. Het middeleeuws klimaatoptimum vond plaats tussen 950 en 1250. In die tijd was de temperatuur uitzonderlijk mild, waardoor lange zomers en milde winters zorgden voor goede oogsten.⁴ Dit valt niet toevallig samen met de periode dat steden op begonnen te komen in bijvoorbeeld de Lage Landen. Door betere oogsten was er meer te verhandelen en nam de welvaart toe. Deze periode werd gevolgd door wat bekend is geworden als

Uitsnede van ‘Langs de rivier tijdens het Qingming Festival’, een van China’s bekendste kunstwerken. Te zien is het landschap rond de stad Bianjing (nu Kaifeng) aan de Gele Rivier tijdens een festival ter verering van voorouders. Oorspronkelijk geschilderd in de twaalfde eeuw, dit is een versie uit 1736. Rechterpagina: Winterlandschap met vogelval, door Pieter Brueghel de Jonge, 1631. Collectie Brukenthal National Museum, Roemenië.

de kleine ijstijd. Een periode waarin juist strengere winters en kortere zomers waren. Dit leidde tot mislukte oogsten waardoor er bijvoorbeeld tussen 1315 en 1317 een grote hongersnood was en de pest om zich heen kon grijpen. De pest die bovendien was gemuteerd en op de mens was overgesprongen nadat een koude, droge zomer de oorspronkelijke gastheer (de gerbil) in Azië bijna had uitgeroeid.⁵ Deze kleine ijstijd hield aan tot ongeveer 1850 en zorgde er bijvoorbeeld ook voor dat er vaker conflicten waren in Europa door hongersnood, zoals de Dertigjarige Oorlog. Maar ook de uitkomst van oorlogen werd hierdoor anders. Zo konden de Franse legers door de kou gemakkelijk de Republiek innemen door binnen te vallen via een bevroren Maas.

Mens en natuur

De mens reageert niet alleen op een veranderend klimaat, maar heeft daarnaast al vanaf het begin invloed gehad op het klimaat en de natuur. De schaal waarop dat nu gebeurt, is natuurlijk ongekend, maar al vanaf de vroegste prehistorie was die invloed er. Steeds meer wetenschappers zijn het erover eens dat we nu in het antropoceen leven, al is het lastig aan te wijzen wanneer dat begint.⁶ Zo is de mens hoogstwaarschijnlijk de hoofdoorzaak voor het verdwijnen van de grote zoogdieren als de mammoet uit het pleistoceen.⁷ Maar ook later is deze invloed merkbaar.

Recent is bijvoorbeeld ontdekt dat het feit dat miljoenen indianen stierven door de komst van de Europeanen ervoor zorgde dat er onder andere in het Amazoneregenwoud zoals wij dat nu kennen enorm veel bos is ontstaan. De mensen verdwenen en het bos groeide exponentieel. Mogelijk intensifieerde dit zelfs de kleine ijstijd!⁸ Zo hebben de ontdekkingsreizen naast de bekende gevolgen voor de natuur als het meebrengen van invasieve soorten, ook andere onvoorziene gevolgen gehad. Mensen denken ook al lange tijd na over de invloed van de mens op de natuur. Zo benoemde Alexander von Humboldt al in de verlichting dat 'het menselijk ras de macht bezat zijn natuurlijke omgeving te verwoesten, en dat dat catastrofale gevolgen kon hebben.'⁹ Dit krijgt bij het behandelen van de verlichting nu geen aandacht. De mens wordt beïnvloed door het klimaat en de mens beïnvloedt het klimaat. De uitdaging om daarmee om te gaan, loopt als een rode draad door de geschiedenis heen. Nu we te maken gaan krijgen met grote klimatologische veranderingen die bovendien grotendeels aan de mens toe te schrijven zijn, is het tijd om hier ook in ons geschiedenisonderwijs meer aandacht aan te besteden. Welke veranderingen zijn er geweest en hoe gingen mensen daarmee om? Hoe dachten mensen na over onze relatie met de natuur? Want alleen als je je geschiedenis kent, ben je voorbereid op de toekomst. ■

- ¹ Theodore Roosevelt in 1905 tijdens een toespraak op Harvard.
- ² D. Graeber en D. Wengrow, *The Dawn of Everything. A New History of Humanity* (Londen 2021), 286.
- ³ V. Rouet, *Wat bomen ons vertellen* (Tielt 2020), 166.
- ⁴ Auteur onbekend, *Kleine ijstijd: klimaatverandering van 1300 tot 1850*, isgesciedenis.nl/nieuws/kleine-ijstijd-klimaatverandering-van-1300-tot-1850 (geraadpleegd op 5-7-2022).
- ⁵ L. Walschap, *Vijf manieren waarop weer en klimaat de geschiedenis een andere wending gaven* (25-08-2021), cultuurgeschiedenis.be/vijf-manieren-waarop-weer-en-klimaat-de-geschiedenis-een-andere-wending-gaven/ (geraadpleegd op 5-7-2022).
- ⁶ J. Tielbeke, *Welkom in het Antropoceen* (06-07-2016), groene.nl/artikel/welkom-in-het-antropoceen (geraadpleegd op 5-7-2022).
- ⁷ Florian Breier (reg.), *Das Eisenrätzel – Warum starben die Riesentiere aus?* (2019), te zien op Netflix (5-7-2022).
- ⁸ D. Graeber en D. Wengrow, *The Dawn of Everything*, 258.
- ⁹ A. Wulf, *De uitvinder van de natuur. Het avontuurlijke leven van Alexander von Humboldt* (2016), 89.

